

TRAGOVI TUŽBI »ACTIONES POPULARES« PROTIV PREKRŠILACA NAREDABA ĐUSTICIJERA I PROVIDURA U DOMENI CIJENA U HERCEG-NOVOM TOKOM XVIII VIJEKA

U rimskom pravu »actiones populares« bile su tužbe protiv izvršilaca nedozvoljenih radnji koje nisu smatrane krivičnim djellima (i u tome su se razlikovale od tzv. »*accusatio publica*«, koja je predstavljala tužbu u krivičnim stvarima) koju je mogao podići koji bilo građanin.¹ U brojnim statutarnim pravima naših primorskih gradova (kao, naravno, i u statutarnim pravima italijanskih gradova) nailazimo na tužbe koje je mogao podnijeti bilo koji građanin i koje imaju velike sličnosti sa rimskim »*actiones populares*«. Naravno, i ovdje je (kao kod mnogih »*actiones populares*« iz rimskog prava) podnosilac tužbe imao pravo na jedan određeni dio one novčane kazne na koju se osuđuje prijavljeni.² Ne upuštajući se ovdje u detalje ovog šireg i vrlo kompleksnog pitanja (jer nam to u ovoj konkretnoj temi nije od potrebe), zadovoljićemo se konstatacijom da je obilje takvih propisa postojalo u statutima Rijeke, Splita, Trogira, Šibenika, Skradina, Dubrovnika, Budve, Hvara, Korčule, Brača, te reformacijama Trogira, Splita, Korčule, Šibenika, Brača. Jednu interesantnu odredbu u ovom pravcu imamo i u sanitarno-higijenskim propisima Mošćeničkog statuta.³ Narav-

¹ Dr Jelena Danilović, *Popularne tužbe od rimskog do savremenih prava* (izd. Instituta za pravnu istoriju Pravnog fakulteta u Beogradu), Beograd, 1968, str. 9.

Prof. dr Marijan Horvat, prof. dr Konstantin Bastaić, prof. dr Hodimir Sirotković, *Rječnik historije države i prava*, Zagreb, 1968, str. 20.

Vidjeti i Ante Romac, *Izvori rimskog prava*, Zagreb, 1973, str. 85, 169. i 555.

² Dr Jelena Danilović, *op. cit.*, str. 12—13.

³ O ovom zadnjem vidjeti detaljnije u mom radu: *O sanitarno-higijenskim propisima Mošćeničkog statuta*, Zbornik radova 26. sastanka Naučnog društva za historiju zdravstvene kulture Jugoslavije — Poreč, 30. IX do 2. X 1976, Rijeka, 1978, str. 79, i tamo navedene primjedbe.

no, mnogobrojni su i statuti italijanskih gradova koji poznaju »actio popularis«.⁴

Herceg-Novi (ni kao grad, a niti kao Komunitad topaljska) nije imao svoga statuta (u smislu naprijed nabrojanih statuta naših brojnih primorskih gradova). Imao je, doduše, izvjesne privilegije sadržane u Dukalu mletačkog dužda Johanesa Kornelio od 14. jula 1718. godine,⁵ ali one nisu od interesa za našu temu. Nas ovdje posebno interesuju sadržaji cijenika koje su propisivali đusticijeri i providuri, a posebno njihove odredbe o kaznama za prekršioce u kojima se mogu naći tragovi »actiones populares«. Naime, radi efikasne zaštite potrošača od zakidanja na mjeri, od samovoljnog podizanja cijena⁶ i zakidanja na kvalitetu, mletačka je vlast čitavu trgovinu prehrambenim artiklima, a posebno cijene, stavila pod strogu kontrolu vlasti. Radi dosljednog i efikasnog vršenja ove kontrole ustanovljena je bila i funkcija tzv. gradskih đusticijera, kao posebnih organa. Ovi organi su birani svake ili svake druge godine: po dvojica ili trojica (prema prilikama i potrebama), a odabirao ih je providur iz redova uglednijih građana. Dužnosti su im bile: da zajedno s providurom (ili sami, ali uz providurovu saglasnost) određuju cijene prehrambenim artiklima (a od neprehrambenih samo svijećama, kao artiklu izuzetno široke potrošnje); da se brinu za pridržavanje propisanih cijena (svih lica koja se bave prodajom ili preprodajom, pa bilo to u trgovinama, na pijacama ili drugdje); da kažnjavaju prekršitelje ili da učestvuju u kažnjavanju istih (kada kažnjavanje vrši providur).⁷

⁴ Samo primjera radi i ne pretendujući na iscrpnost: Statut Torina, Kremone, Ivrije, Lodi, Veroneški statuti, Statut Venecije, Treviza.

⁵ Ovaj dukal je sadržan u rukopisnoj knjizi sa naslovom: »Raccolta di Decreti, Terminazioni et Attestati emanati a favore della Fedelissima Comunità di Topla...« itd. Knjiga se čuva (i izložena je) u Zavičajnom muzeju u Herceg-Novom.

⁶ Cijene za prehrambene artikle određivala je vlast, koja se brinula i o povremenim izmjenama cijena. O svemu ovome detaljnije vidjeti u mom radu: Politika cijena mletačkih vlasti u Herceg-Novskom kraju, Istorijski zapisi br. 3/1960, Titograd, 1960, str. 572—612 i posebno.

⁷ Detaljnije o đusticijerima u Herceg-Novom, njihovom radu, licima koja su ovu funkciju obavljala i dr. vidjeti u mom radu: Venecijanska ustanova đusticijera u Herceg-Novom i nosioci ove funkcije u XVIII vijeku, Godišnjak XX PMK (Pomorskog muzeja u Kotoru), Kotor, 1972, str. 105—130 i posebno.

Sama ustanova đusticijera nije, inače, bila nešto izuzetno i specifično vezano samo za Herceg-Novi. Manje-više slični funkcioneri postojali su u doba venecijanske dominacije i u nekim drugim našim primorskim gradovima. Neka nam za primjer posluže propisi srednjovjekovnog Statuta bračke komune iz 1305. godine (posebno propisi gl. III Prve knjige Statuta otoka Brača, gdje se iz zakletve đusticijera vide i njegove dužnosti i ovlasti). Tako je dužnost đusticijera u Braču bila samo donekle slična, ali i dobrim dijelom drugačija od herceg-Novskih đusticijera. Naime, u Braču je dužnost đusticijera bila da povremeno pregledava vage, utege i mjere (kod prodaje mesa, žita, vina i sl.). One koji su prodavali sa neispravnim mjerama morao je đusticijer

Proučavajući djelovanje hercegnovskih đusticijera u XVIII vijeku kroz sačuvanu arhivsku dokumentaciju Političko-upravnog mletačkog arhiva Herceg-Novog toga perioda, naišli smo i na interesantne tragove »actiones populares«. Istina, i pitanje tužbi, kao i vrste i mjere kazni za kršenje đusticijerovih i providurovih odredaba o cijenama, različito su i šaroliko rješavani.⁸ No, iz nekoliko sačuvanih dokumenata (odnosno iz onoga što je u tim dokumentima eksplicitno rečeno) možemo sasvim sigurno zaključiti da ovdje nailazimo na jasne tragove »actiones populares«. U ovom radu će biti govora upravo o tim slučajevima.

Rad đusticijera u Herceg-Novom kroz arhivsku građu možemo lijepo pratiti još od 1700. godine i od tada pa do 1762. godine na toj funkciji izmijenjali su se Đovani Batista Barčeli, Đovani Palini, Stefan Kazimir Raković, Ivan Matija Sušić, Mikele Maroli, kapetan Matija Krilović, Zuane Palini, tenente Frančesko Gajo, Pjetro Fontana, Đovani Frančesko Palini, alfier Severino Belini, ponovo Mikele Maroli i Pjetro Fontana, tenente Gašparo Ronkali, Mikele Lazari, serđente madore i vice-guverner Vičenco Fjori, još u dva navrata Mikele Lazari, te Đordano Kaldarolo, tenente Pjetro Garbin i Josip Marija Maroli donoseći ogroman broj cijenika (bilo samo uz providurovu saglasnost, bilo pak providur, ali s tim da njihovo provođenje u život kontrolišu ovi đusticijeri), čije je kršenje zapriječeno raznim vrstama i mjerama kazni (novčane kazne, kazne po odluci i volji providura, sa ili bez zapljene robe koja je predmet prekršaja.⁹ Ipak, tek sredinom 1762. godine nailazimo na prve jasne tragove¹⁰ »actiones populares«. Naime, po naredbi pro-

prijaviti knezu ili njegovom zamjeniku i prijavljeni bi bili kažnjeni sa 25 libra globe (detaljnije vidjeti: Andrea Ciccarelli: Osservazioni sull'isola della Brazza, e sopra quella nobiltà, Venezia, 1802, str. 321—323; Antun Cvitanić: Srednjovjekovni statut bračke komune iz godine 1305, Supetar, 1968, str. 46. i 100; Statut Brača, lib. I, cap. III i Ref. lib. I, cap. LXXVIII), Naravno, prilično su velike i razlike u dužnostima i ovlastima između hercegnovskog i bračkog đusticijera. Treću pak varijantu nekakvog, donckle sličnog organa (sa nazivom »štimađura«) nalazimo u Trsatskom statutu iz 1640. godine (mada je to ovdje period Habzburgovaca). U tač. 65. ovog Statuta se kaže: »dva štimađura se imaju postaviti od stola pravdenoga svako leto, ki imaju štimat meso, pezat kruh, i nastojati na mere, ča je za hranu« (Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium, pars I, vol. IV: Statuta lingua croatica conscripta, Zagreb, 1890, str. 226).

⁸ To će biti posebna tema jednog od mojih novijih istraživanja.

⁹ O tome govori slijedeća arhivska dokumentacija:

HA (Hercegnovski arhiv): XVII/PUMA (Političko-upravni mletački arhiv), list 10, 11, 12, 13, 14, 17, 18, 19, 20, i 24; HA: fasc. LXXIX/PUMA, list 21. i 24; HA: fasc. LXXVIII/PUMA, list 38, 41, i 55; HA: fasc. XCVIII/PUMA, list 3; HA: fasc. CIII/PUMA, list 69, 77, 78, 79, 88, 89, 100, 102, i 792; HA: fasc. CXLVIII/PUMA, list 28, 29, i 30; HA: fasc. CXLVI/PUMA, list 8, i 62; HA: fasc. LXXV/PUMA, list 18; HA: fasc. CLXXVI/PUMA, list 65; HA: fasc. CLXXXV/PUMA, list 18; HA: fasc. CXCIX/PUMA, list 93, 94, i 99; HA: fasc. CCI/PUMA, list 95, 102, 103, 104, i 105.

¹⁰ Na nedovoljno jasne i nesigurne tragove nećemo ovdje ukazivati, niti se na njima zadržavati, mada bi bilo korisno nekada kasnije i o njima nešto reći i kazati određeni sud.

vidura Nikole Marija Bembo 26. juna 1762. godine¹¹ propisan je cijeni za razne vrste svježeg mesa. Za prekršitelje se određuje zapljena mesa i novčana kazna od 25 dukata, ali se ništa ne kaže o tome u čiju korist idu utjerane kazne.¹² Međutim, malo kasnije, isti providur svojim proglasom od 4. jula iste godine naređuje da se stoka smije klati samo u klaonicama i prodavati po cijenama iz prethodnog cijenika pod prijetnjom iste kazne.¹³ Ono, međutim, po čemu je za nas ovaj dokumenat posebno važan leži u činjenici što on sadrži odredbu po kojoj polovina utjeranih novčanih kazni ide u korist prijavitelaca. Ako sada pretpostavimo da je prijavu mogao izvršiti svako (a drugačiji se zaključak, čini nam se, ne bi mogao izvesti iz gornje odredbe, koja je, nema sumnje, išla za tim da građane stimulira da odmah i što više prijavljuju prekršaje i prekršitelje ove vrste), tada smo u situaciji da možemo utvrditi postojanje elementa »*quilibet accusare possit*«, neophodnog za postojanje »*actiones populares*«.

Na slijedeći jasni trag »*actiones populares*« nailazimo tek 1775. godine.¹⁴ To je bilo vrijeme u kojem su mandat đusticijera imali tenente Đuzepe Vitaleski, serdar Nikola Gorakući i Antonio Arnosti. Ovi đusticijeri su 1. i 3. oktobra 1775. godine donijeli neke cijenike, koji za nas ovdje nisu od značaja, ali 26. novembra iste godine sam tadašnji providur Herceg-Novoga Lorencu Balbi, svojom naredbom, odredio je cijenu maslinovom ulju u maloprodaji. Ova providurova naredba je za nas od posebne važnosti zbog svoje odredbe o kazni. Prekršaj je, naime, zapriječen novčanom kaznom od 25 dukata,¹⁵ i to uz izričitu napomenu da će polovina od ove kazne ići u državnu kasu, a druga polovina prijaviocu.¹⁶ Smatramo da je i u ovom slučaju bio zastupljen element »*quilibet accusare possit*«, tj. da je prijavu moglo podnijeti koje bilo lice, što proističe iz same prirode slučaja, decidirane izreke i očigledne intencije providurove naredbe.

¹¹ Ne možemo znati koji su đusticijeri u to vrijeme obnašali ovu funkciju. Zapravo, za čitav vremenski period od sredine 1760. pa do avgusta 1767. godine iz sačuvane arhivske građe ne može se utvrditi koji su đusticijeri bili na ovoj funkciji. Istina, iz tog sedmogodišnjeg perioda sačuvano je nešto dokumenata o određivanju cijena (pa među njima i ova dva o kojima će ovdje biti riječi) samo za prve četiri godine, ali u njima nisu navedena imena đusticijera, nego samo providura.

¹² HA: fasc. CCI/PUMA, list 63—64.

¹³ HA: fasc. ista, list 64.

¹⁴ Dotle su se izmijenili na funkciji đusticijera: tenente Izepo Cipriko, Antonio Arnosti, Aleksandar Gorakući, Zuan Krivelin i opet Antonio Arnosti, sve do 1768. godine i sa napomenom da za period od 1769. do 1775. godine nisu sačuvani dokumenti o cijenama pa se ne mogu ni utvrditi imena đusticijera iz ovog razdoblja.

HA: fasc. CCXXXII/PUMA, list 10, 14, 55, 57, i 58.

¹⁵ Kazna je ovako velika vjerovatno stoga što se radi o izuzetno važnom prehrambenom artiklu za najširi krug potrošača.

¹⁶ HA: fasc. CCLV/PUMA, list 43.

Do slijedećeg jasnog traga »actiones populares« prošlo je 15 godina¹⁷ i nalazimo ga tek u dokumentu od 30. maja 1790. godine — u doba đusticijera tenenta Leonarda Zambon i Ilije Tripovića. Ovi su đusticijeri 30. maja 1790. godine, zajedno sa tadašnjim providurom Herceg-Novoga Nikolom Longo, propisali cijenič raznih vrsta svježeg mesa. Ovim cijeničom su znatno snižene dotadašnje cijene mesa, i to, stoga (kako je u dokumentu navedeno), što je nastupila sezona veće ponude mesa. Naređeno je da cijenič mora biti izložen u svim javnim mesarnicama i da se sva klanja stoke moraju vršiti u javnoj klanici. Naravno, za nas je ovdje posebno interesantna odredba o kažnjavanju prekršilaca. Njome se prekršiteljima prijeti zapljenom mesa i novčanom kaznom od 25 dukata, od koje sume jedna trećina ide prijaviocu prekršaja, a ostali dio ostaje na raspolaganju vlasti. Ovdje nam je sasvim jasna situacija i o apsolutnom postojanju elementa »quilibet accusare possit«, jer se u dokumentu izričito kaže da se iz one dvije trećine, koje ostaju na raspolaganju vlasti (nakon što se sa jednom trećinom isplatio prijavič), u prvom redu, ima izvršiti naknada štete oštećenima, a ovakvima se smatraju (opet prema izričnoj odredbi u dokumentu) svi oni koji su od strane prekršilaca bili oštećeni u vrsti mesa, težini, cijeni ili na bilo koji drugi način. Sada je sasvim jasno da se pod prijavičem nikako ne podrazumijeva oštećenik, nego bilo koje lice (koje podnese prijavu), pošto se prijavič i oštećenik sasvim odvojeno tretiraju. Najzad, kod ovog dokumenta uočavamo i još jedan momenat, koji upotpunjava sliku stvari, a proizlazi iz odredbe koja kaže da se ime prijavioca prekršaja, ako on to traži, mora držati u tajnosti. Ovo je još jedan dokaz više da je tužilac »quilibet«.¹⁸

Naredni podatak popularne tužbe nije trebalo dugo čekati i na njega nailazimo već u mjesecu julu iste godine. Naime, već 11. jula 1790. godine tadašnji đusticijeri Marko Fontana i tenente Anton Zambon, zajedno sa providurom Nikolom Longom, propisali su novi cijenič svježem mesu, i to za sve vrste mesa striktno osim za ovčje meso slabijeg kvaliteta, za koje je određeno da će cijene

¹⁷ U tom petnaestogodišnjem periodu na funkciji đusticijera izmijenjali su se: tenente Đirolamo Macoleni, ponovo Antonio Arnosti, kapetan Aleksandar Živković, Domcniko Mingoni, tenente Đuzpe Đenari, ponovo serdar Nikola Gorakući, s tim što za neke periode u ovom vremenskom razmaku nisu sačuvani dokumenti pa se ne mogu ni utvrditi imena đusticijera (stoga gornja imena predstavljaju samo one koji se iz sačuvanih dokumenata mogu utvrditi).

HA: fasc. CCL/III/PUMA, list 5, 11, 12, 15, 17. i 18; HA: knjiga 96/PUMA, str. 10, 11, 12, 20, 21, 25, i 26; HA: fasc. CCXCIX/PUMA, list 21.

¹⁸ HA: fasc. CCXCIX/PUMA, list 28—29. — Upor. dr Jelena Danilović: op. cit., str. 12—13, i str. 145.

utvrđivati đusticijeri u svim konkretnim slučajevima.¹⁹ Dokument sadrži primjedbu: da je došlo vrijeme da se snize cijene mesu, po običaju, pa javna vlast, u dogovoru sa đusticijerima, javno objavljuje da se, nakon publikovanja ovog proglašenja, niko ne usudi prodavati meso po skupljim cijenama. A sada slijedi onaj dio sadržaja dokumenta koji je za nas od posebnog interesa. Naime, za prekršioce se propisuje novčana kazna od 10 dukata, od koje polovina ide prijaviocu, a druga polovina ostaje na raspolaganje vlasti. Najzad, slijedi i odredba: da se ime prijavioca — ako on to želi — mora držati u tajnosti.²⁰

Već slijedećeg mjeseca, odnosno 4. avgusta 1790. godine, za vrijeme mandata đusticijera Đovani Batiste Fačini i Marka Fontane, donesen je dokument kojim se žele striktno provesti u život odredbe cijenika od 24. jula iste godine,²¹ uz još neke nadopune. U tom pravcu dokument kaže: »Da bi se stalo na put mesarima koji prodaju slabiju vrstu mesa po cijenama koje su određene za dobru i najbolju vrstu, s pozivom na proglas od 24. jula t. g., za kojeg tražimo da bude tačno ispunjavan u svim svojim odredbama, mesari ni pod kakvim uslovom ne smiju sami da podižu cijene ni za slabu ni za bolju vrstu mesa.« Za nas je ovdje interesantna odredba o kazni i prijaviocu. Za prekršioce se, pored zaplijene mesa, određuje novčana kazna u iznosu od 10 dukata, od koje polovina ide prijaviocu, a polovina ostaje na raspolaganju vlasti. Ime prijavioca drži se u tajnosti, ako on to želi.²²

Najzad, slijedeći i ujedno zadnji trag »actio popularis«, kojeg možemo pratiti u sačuvanoj dokumentaciji, nalazimo u dokumentu od 2. novembra iste 1790. godine. Tog dana je isti providur i sa istim đusticijerima propisao novi cijenik svježeg mesa (sezonsko snižavanje cijena za neke vrste mesa). Za prekršioce se određuje novčana kazna u iznosu od 10 dukata, od koje polovina ide prijaviocu, a druga polovina po odluci vlasti.²³ Smatramo da je trag »actio popularis« i u ovom slučaju dovoljno jasan čim dokument sadrži izričitu odredbu o tome da polovina utjerane kazne pripada prijaviocu.

¹⁹ Ovo nam otkriva još jednu dimenziju đusticijerskih dužnosti: da inspiraciju mesarne, pregledavaju meso čiji kvalitet i unutar određene vrste mesa može znatno varirati, pa da se na osnovu takve lične procjene kvaliteta u svakom konkretnom slučaju određuju cijene.

²⁰ HA: fasc. CCXCIX/PUMA, list 36—37.

²¹ Uočilo se, naime, da se mesari nisu dovoljno pridržavali cijenika od 24. jula 1790. godine već su nabijali cijene na način što su slabiju vrstu mesa proturali po cijeni određenoj za dobru i najbolju vrstu.

²² HA: fasc. ista, list 44—45.

²³ HA: fasc. ista, list 59—60.

U svim navedenim slučajevima, dakle, sa dovoljnom sigurnošću možemo tvrditi da se radi o jasnim i nedvosmislenim tragovima »actiones populares«. Tvrđi dokaz, u tom pravcu, pružaju nam potvrđene okolnosti: da je tužilac »quilibet«, da mu je pripadao jedan dio od novčane kazne izrečene i utjerane za prekršaj u pitanju i da se ime tužioca uvijek (kad on to zahtijeva) mora držati u tajnosti.

Summary

THE TRACES OF «ACTIONES POPULARES» AGAINST THE OFFENDERS OF THE ORDERS OF GIUSTIZIERE AND PROVVIDURE IN THE DOMAIN OF PRICES DURING THE 18th CENTURY

Dr Đorđe MILOVIĆ

In Roman law *actiones populares* were accusations against those who committed forbidden acts, which were not considered criminal, and which could be raised by any person. In the statutes of our old littoral cities (the same as in the statutes of Italian cities) one often comes across accusations which could be raised by any person and which show great similarity to *actiones populares*. Herceg-Novi had no statute. Therefore, the author looks for, and finds, the traces of *actiones populares* in the orders of provvidure and giustiziere (18th century — the period of Venetian dominance) defining the prices of foodstuffs on the market and control of the prescribed prices and quality. That is, the author finds the traces of *actiones populares* in all the numerous cases where from the order of the authorities it issues that the charge against the offender could have been submitted by anyone (the element «quilibet accusare possit»). It is considered that this element was present whenever in the document there is the order to pay to the informer a part of the prescribed fine. Another argument in favour of this give the directions in these documents telling that the name of the informer is to be kept secret if the informer demands so. The author quotes and treats all these documents from the rich archives material of the Politika* — Government Venetian Archives from the 18th century (for the area of Herceg-Novi) preserved in Herceg-Novi Archives.